

УДК 75.03:656.145(=214.58)“18/20”

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-3-8>

Олексій РОГОТЧЕНКО,

orcid.org/0000-0003-4631-8260

*доктор мистецтвознавства, професор, старший науковий співробітник,
член-кореспондент Національної академії наук України,
головний науковий співробітник відділу теорії та історії культури
Інституту проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України
(Київ, Україна) rogotchenko2007@ukr.net*

ЗОБРАЖЕННЯ РОМСЬКИХ КИБИТОК В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ XIX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

Одним із найбільш характерних символів циганів (далі – ромів) у всьому світі є вид транспорту й пересувне житло на колесах – кибитка, що уособлює мандрівне циганське табірне життя. Невід’ємна складова табірного життя – кибитка – викликає стійкий інтерес у діячів мистецтва. Особливо в XIX – початку XXI століття, що пов’язано з пошуками романтизованих образів та сюжетів. Мета дослідження – проаналізувати зображення кибиток у творах живопису й графіки XIX – початку XXI століття як типового символу ромської культури. Основне завдання – виокремити твори, об’єднані даною темою та аргументувати наявність кибитки як частини мандрівного життя ромів. Методологія дослідження складається з історико-культурного методу, джерелознавчого методу, класифікації, системного й мистецтвознавчого аналізу. Висновки: У статті вперше в мистецтвознавчій науці класифіковано та досліджено твори живопису й графіки Катерини Білокур, Миколи Бессонова, Хосе Гутьєрреса, Йозефа Егрессі та інших художників, об’єднаних спільним інтересом до ромської тематики, уособленої в зображенні кибиток та кочового табірного життя ромів. Подано коротку характеристику кибитки як елементу матеріальної й духовної культури циган, його історії. Таким чином підтверджено, що кибитки є одним із найхарактерніших символів культури цього етносу. Встановлено, що даний вид транспорту доцільно вважати типовим впізнавальним знаком у творах різних періодів. Оскільки його наявність у сукупності з костюмом та антропологічним типом ромів свідчить про те, що художник зобразив сцени саме з ромського життя. Підсумовано, що дана асоціація не втратила свою стійкість і в сучасний період, коли цигани у переважній більшості ведуть осілий спосіб життя.

Ключові слова: *роми, цигани, синті, ромське мистецтво, кибитка, ромська тематика в мистецтві.*

Oleksii ROHOTCHENKO,

orcid.org/0000-0003-4631-8260

*Doctor of Science in Art, Professor, Senior Researcher Scientific,
Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Chief Scientific Officer, Modern Art Research
Institute of the National Academy of Arts of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) rogotchenko2007@ukr.net*

IMAGES OF GYPSY CARTS IN FINE ART OF 19TH – EARLY 21ST CENTURIES

One of the most characteristic symbols of Gypsies (hereinafter referred to as Roma people) around the world is a type of transport and a mobile dwelling on wheels – a Gypsy cart, which represents the traveling Gypsies’ camp life. An integral part of camp life – a Gypsy cart – causes a steady interest among artists. Especially in the 19th – early 21st centuries, which is connected with the search for romanticized images and plots. The purpose of the research is to analyse the image of a Gypsy cart in paintings and graphics of the 19th – early 21st centuries as a typical symbol of Roma culture. The fundamental task is to single out the works united by this theme and to argue for the existence of a Gypsy cart as part of traveling life of Roma people. The research methodology consists of historical and cultural method, source method, classification, systematic and art analysis. Conclusions: The article, for the first time in art history, classifies and researches paintings and graphics by Kateryna Bilokur, Mykola Bessonov, Jose Gutierrez, Jozef Egresi and other artists, united by a common interest in Roma theme, embodied in the depiction of Gypsy carts and nomadic Roma camp life. A brief description of a Gypsy cart as an element of the material and spiritual culture of Gypsies and its history is presented. Thus, it is confirmed that Gypsy carts are one of the most characteristic symbols of culture of this ethnic group. It has been established that this type of transport should be considered a typical identifying sign in the works of different periods. Since its presence in combination with the costume and anthropological type of Roma people indicates that the artist depicted scenes from Roma life. It is concluded that this association is relevant even in the modern period, when the majority of Gypsies have settled way of life.

Key words: *Roma people, Gypsies, Sinti, Roma art, Gypsy cart, Roma theme in art.*

Постановка проблеми. Ромська кибитка – один із різновидів традиційного транспорту (нарівні з возами, бричками, фургонами) і пересувного житла ромів, які з часів виходу з території Індії понад 1 500 років тому вели кочовий спосіб життя – неодноразово ставала об'єктом уваги художників. Згідно зі «Словником української» мови, це «Критий візок у кочових народів; халабуда...», «Легке переносне житло в кочових народів; юрта...», «У середньоазійських народів – невелика хатина з вальків глини або цегли-сирцю...» (Кибитка, б.д.).

Цей мобільний, але місткий транспортний засіб, запряжений кінями, був частиною стилю життя циганської общини та вражав своєю формою й багатофункціональністю представників європейських народів. На художників особливий романтизований ефект справляв переїзд табору з однієї локації на іншу, коли вервечка кибиток простягалась за горизонт. Таким чином, з'являлись твори живопису й графіки, де кибитки були невід'ємною частиною сцен табірної життя. Однією з перших відомих згадок про ромські кибитки в європейському мистецтві є гравюра німецького художника XV ст. Мартина Шонгауера «Цигани». На ній завдяки прийому експресивної графічної деталізації зображено ватагу кочових ромів з кибитками, запряженими кінями.

Особливо велика кількість таких зображень наявна у творах XIX, XX та початку XXI століть, що, на нашу думку, пов'язано з деякою ідеалізацією та опоетизованим трактуванням засобами мистецтва особливостей менталітету, фольклору та кочового способу життя ромського народу. Такі зображення, класифіковані згідно з цією ознакою, не лише є характерними зразками образотворчого мистецтва свого періоду, а й потребують більш детального аналізу як свідчення ромського життя.

Аналіз досліджень. Під час опрацювання матеріалів, присвячених матеріальній та духовній стороні життя ромів, на предмет наявності аналізу місця кибиток, які суміщали в собі функції транспорту й житла у табірному стилі життя, зафіксовано велику кількість праць, де вивчається цей символ циганського етносу. Характеристика терміну «кибитка» наявна у тлумачних словниках багатьох країн, зокрема й України – в четвертому томі «Словника української мови: в 11 томах» (Кибитка, б.д.).

Автор загального дослідження розселення ромського етносу світом, А. Фрейзер, неодноразово згадує кибитку як його характерний символ та засіб до виживання в екстремальних міграційних умовах (Fraser, 1995). Л. Мроз у праці «Історія циган-ромів у Речі Посполитій», описуючи

їхню появу та подальше розселення ромської спільноти на польських землях, також аналізує їхній транспорт та житло, зокрема й кибитки (Mroz, 2001). Г. фон Вліслоцький в дослідженні «Про мандрівний циганський народ: Картинки з життя трансільванських циган» також описує цей вид транспорту як невід'ємний елемент ромського існування (особливо, міграції) (Heinrich von Wlislöcki, 1890).

Внутрішню структуру кибитки частково описав О. Данилкін, досліджуючи релігійні вірування циган: «Кульг ікони в кочових циган був кульгом берегині сім'ї. У кожній кочовій кибитці знаходилась невеличка ікона. Найкращим місцем для неї вважалась жіноча частина кибитки у кінці фургона. Розміщення ікони на лівому (за рухом) внутрішньому борту кибитки пояснюється тим, що за повір'ями циган ікона захищає від хвороб ліву, де серце, частину тіла того, хто керує кінями, його ліву руку, яка тримає пугу – символ глави сім'ї та господар». (Данилкін, 1995). Проте в цих та інших працях відсутній аналіз художніх творів, в сюжет яких вписано ромську кибитку.

Мета статті полягає в аналізі зображень кибиток ромів у творах образотворчого мистецтва XIX – початку XXI ст. як одного з найхарактерніших символів ромської культури.

Виклад основного матеріалу. Образ ромської кибитки – мандрівного дому на колесах – неодноразово вабив пензлі європейських художників упродовж багатьох століть. Він органічно вписувався в романтичні уявлення про вільних мандрівників, які живуть за своїми законами у гармонії з природою. Образотворче мистецтво XIX ст., в резонансі з літературою, драматургією, музичним мистецтвом, потребувало більш яскравих, у порівнянні з попередніми століттями, виражальних та сюжетних засобів поетизації життя тогочасних людей.

На цій хвилі, в даний період увагу до ромських кибиток проявляють такі відомі художники, як Ежен Делакруа та Анрі Руссо. На полотні авторства Ежена Делакруа «Цигани» (1837) праворуч можна побачити мальовничу, хоч і не дуже багату кибитку з вікнами та димарем, що свідчить про те, що вона слугувала й житлом для ромської сім'ї.

Британський художник-пейзажист Едвард Чарльз Вільямс, який переважно зображав мальовничі краєвиди сільської Англії XIX ст., на полотні «Стара корчма на узбіччі» представив ромську кибитку, запряжену трьома кінями, які покійно чекають своїх господарів поруч із входом до корчми, поки ті вирішили підкріпитись перед подальшими мандрями (рис. 1).

Рис. 1. Едвард Чарльз Вільямс «Стара корчма на узбіччі», середина XIX століття

Робота Вінсента Ван Гога, де художник вписав у пейзаж із випаленою серпневим сонцем травною стоянку з трьох кибиток-фургонів (двох різновидів), отримала символічну назву «Циганський табір із фургонами» (1888) (рис. 2).

Рис. 2. Вінсент Ван Гог, «Циганський табір із фургонами», 1888

У художніх творах XX ст. також періодично з'являються ромські кибитки. Наприклад, вони наявні в окремих роботах угорського митця Йозефа Егрессі та іспанця Хосе Гутьєрреса Солани, що співзвучно з великою кількістю циганських таборів у цей час на території Угорщини й Іспанії, що не могло залишитись поза увагою діячів мистецтва. Ці художники зображали екзотичні пересувні будиночки то на фоні мальовничих пейзажів, то посеред міських околиць. Сюжет твору Анрі Руссо «Циганський табір» (1906) зображає кілька кибиток біля озера, що свідчить про те, що перед глядачем облаштований циганський табір, члени якого вирішили зупинитись на відпочинок. При описі цього транспорту-помешкання художник застосував прийом деталізації, що дає змогу глядачеві відчутти хоч і дещо ідеалізований, проте підкреслено романтичний спосіб життя циган.

Проте кибитки, відповідно до тогочасного технічного прогресу почали набувати більш сучасного вигляду, все більше нагадуючи типові фургони, але так само відображали яскравий і водночас самобутній світ кочових ромів. Наприклад, британський художник Артур Ральф Міддлтон Тодд у роботі «Циганський караван» (1930) (рис. 3) в реалістичній манері описав конструктивні особистості зовнішнього вигляду більш осучасненого варіанту традиційної кибитки – каравану, який через свою здатність долати горбисту пересічену місцевість та похилу конструкцію стін отримав назву «візок для змій» та вперше почав використовуватись в середині XIX століття. Його будівництво тривало до року, стіни виготовлялись із різних порід дерева (дуба, сосни, ясена, в'яза тощо).

Перед глядачем картини постає невеликий дерев'яний будиночок на колесах, із вікнами з фіранками, дахом з димарем, невеличким ганком та зручними сходами-драбиною. Реалістична деталізація наповнила роботу затишком, і не справляє враження кочового пересувного житла, а формує відчуття того, що це справжній Дім (Arthur Ralph Middleton Todd, n.d.)

Рис. 3. Артур Ральф Міддлтон Тодд, «Циганський караван», 1930

Мандрівне житло схожої конструкції зображено на полотні в манері реалізму британської художниці Лаури Найт «Цигани, караван і поні» (рис. 4). Але поруч із такою кибиткою-караваном кочова родина встановила намет, в якому, ймовірно, готує їсти та займається іншими господарськими справами, про що свідчить дим із шатрового димаря.

Рис. 4. Лаура Найт, «Цигани, караван і поні», рік створення невідомий

Цікавий погляд на ромські кибитки пропонує українська художниця Катерина Білокур у своїх полотнах. У картині «Цигани» (1951) вона зображує пейзаж степу з мальовничо вписаним у сюжет циганським табором з кибитками. Робота хоч і виконана в стилі декоративного українського розпису, проте тонко відтворює колорит ромського побуту. Твір є враженням Катерини Білокур від перебування ромів в межах українських населених пунктів, або поруч із ними, коли відбувалась їхня комунікація з місцевим населенням – поширена практика середини ХХ ст. Без сумніву, їх, як і художницю, дуже цікавив ромський спосіб життя, кардинально протилежний українському.

У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. зображення ромської кибитки у творах живопису розподілилось на два напрямки: перший – ідеалізовано-романтичне представлення вільного кочового життя у найкращих його проявах; другий – відображення складних реалій побуту сучасних кочових ромів, які намагаються зберегти свою ідентичність у мінливому світі. Так, Євген Прокопов у творі «Табір циган» (2010) зображує вже не такий романтичний, а досить похмурий, дещо індустріальний образ стоянки кочівників на околиці великого міста. Тут видно занедбані кибитки, залишки багать посеред куп сміття. Таким чином автор показує непросту долю ромів у сучасному світі.

Микола Бессонов, художник та дослідник ромського життя, в циклі своїх живописних творів, зобразив підкреслено барвистий, позитивно-азартний стиль ромського табірної життя, яке навіть пересічному глядачеві неможливо уявити без кибитки. На одному з таких полотен кибитку з

масивними колесами використано як тло для зображення постаті молодої циганської красуні (рис. 5).

Рис. 5. Микола Бессонов, «Циганка», поч. ХХІ ст.

У 2015 році з ініціативи Ромської культурно-мистецької компанії в м. Кардіфф (Великобританія) було проведено виставку художніх творів Шамуса Макфі «Аспекти життя циганського мандрівника», в межах проекту «Gypsy Maker 1», де експонувався цикл творів, присвячених сучасним кочовим реаліям ромського етносу. Цей цикл є дослідженням ставлення суспільства до культури циган-андрівників у Шотландії.

Попри яскраві життєрадісні кольорні рішення, у деяких роботах проглядається дещо пригнічений стан зображуваних персонажів, які заклопотані буденними справами, проблемами в налагодженні стосунків, як і переважна більшість осілого населення всього світу (рис. 6). Художник мовою живопису інтерпретував наслідки, породжені політикою вигнання та відторгнення. Ця виставка є протестом Шамуса Макфі проти неетичного ієрархічного розподілу земельної власності на підставі успадкованого права народження, пов'язаного з сімейними зв'язками, чого, як відомо, позбавлені кочові роми (Aspects of Gypsy Traveller Life, n. d.).

У 2017 році український художник-графік Микола Кочубей створив ескіз художньої марки «Національні меншини в Україні. Роми. Циганська кибитка» (Рис. 7), яку було випущено тиражем 130 тис. екземплярів (номер за каталогом «Укрпошти» 1601). В описі марки на сайті «Укрпошти» вказано, що «На відміну від інших національних меншин роми не мають історичної батьківщини, а

відтак і власної держави. На українських землях роми з'явилися приблизно в XV ст. Вони переселилися сюди з країн Південної та Центральної Європи» (Аркуш, б. д.).

Рис. 6. Шамус Макфі, «Немає спільної мови», 2014–2015

На марці зображено циганський табір в русі. У кибитці, запряженій кіннями, сидить дві ромки, одна з яких годує груддю немовля, до іншої притулилось двоє дітей. Інші члени табору йдуть пішки. Тобто, Микола Кочубей використав образ кибитки як синонім вічного життя на колесах, в русі.

Рис. 7. Микола Кочубей, художня марка «Національні меншини в Україні. Роми. Циганська кибитка», 2017

Враховуючи все вищезазначене, ми вважаємо, що розміщення фрагмента кибитки – колеса, як центрального елемента композиції міжнарод-

ного прапора ромського народу, запропонованого та затвердженого в 1971 та в 1978 роках під час першого й другого Всесвітніх ромських конгресів, який зібрав представників ромських громад, є доцільним, оскільки об'єктивно характеризує історію ромів. Прапор «...поділений на дві горизонтальні смуги прямокутник. Верхня синя означає небо; нижня зелена – траву, лани. Посередині прапора – червоне колесо з вісьмома шпичцями, яке символізує традиційну кочівлю» (рис. 8) (Разом на одній землі, 2011: 50).

Рис. 8. Міжнародний прапор ромів

Висновки. У статті акумульовано дослідницький матеріал, в якому проаналізовано окремі вітчизняні й зарубіжні твори живопису і графіки XIX – початку XXI ст. Зокрема, таких авторів, як Катерина Білокур, Микола Бессонов, Едвард Чарльз Вільямс, Вінсент Ван Гог, Хосе Гутьєррес, Йозеф Егрессі, Микола Кочубей, Шамус Макфі, Лаура Найт, Євген Прокопов, Артур Ральф Міддлтон Тодд. Об'єднуючою лінією окремих творів цих митців було обрано їхню увагу до колоритного життя ромських общин, де кибитка була незамінним видом транспорту й житла. Описано ряд художніх творів, композиційним центром яких є романтичний образ ромської кибитки.

Встановлено, що, попри те, що кочовий спосіб життя ромів фактично зник та був замінений осілим, і кибитки за рідкісним винятком майже не використовуються – цей символ ромської історії та культури викликав і досі викликає посилений інтерес у художників досліджуваного періоду як невід'ємний атрибут опоетизованої ромської кочової романтики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аркуш «Національні меншини в Україні. Роми. Циганська кибитка». *Ukrposhta Post market*. URL: https://postmark.ukrposhta.ua/index.php?route=product/product&path=83&product_id=1879 (дата звернення: 01.01.2024).
2. Данилкін О. Релігійні вірування циган. Людина і світ. 1995. № 5. С. 20–23.

3. Кибитка. *Академічний тлумачний словник української мови*. URL: <https://sum.in.ua/s/kybytka> (дата звернення: 08.01.2024).
4. Разом на одній землі. Історія України багатокультурна : Посіб. для серед. загальноосвіт. шк. / О. Кісь та ін. Львів : Всеукр. Асоц. вчителів та дослідників історії «Нова доба», 2011. 330 с.
5. Arthur Ralph Middleton Todd, R.A. (1891–1966). BADA. URL: <https://www.bada.org/object/arthur-ralph-middleton-todd-ra-1891-1966> (дата звернення: 01.01.2024).
6. Aspects of Gypsy Traveller Life. Romani Cultural & Arts Company. URL: <https://www.romaniarts.co.uk/aspects-of-gypsy-traveller-life/> (дата звернення: 01.01.2024).
7. Fraser A. *The Gypsies*. 2nd ed. Oxford : Wiley-Blackwell, 1995. 384 p.
8. Heinrich von Wlislöck. *Vom wandernden Zigeunervolke. Bilder aus dem Leben der Siebenbürger Zigeuner. Geschichtliches, Ethnologisches, Sprache und Poesie*. Hamburg : Richter, 1890. 390 p.
9. Mróz L. *Dzieje Cyganów-Romów w Rzeczypospolitej XV–XVIII w.* Warszawa : Wydawn. DiG. 2001. 537 p.

REFERENCES

1. Arkush «*Natsionalni menshyny v Ukraini. Romi. Tsyhanska kybytka*». (n. d.). [Sheet «National minorities in Ukraine. Roma. Gypsy caravan»] Ukrposhta Post market. Retrieved from https://postmark.ukrposhta.ua/index.php?route=product/product&path=83&product_id=1879 [in Ukrainian].
2. Danylkin O. (1995). *Relihiini viruvannia tsyhan*. [Religious beliefs of the Gypsies] *Liudyna i svit*, (5), 20–23. [in Ukrainian].
3. Kybytk. [Kibitka]. (n. d.). *Akademichnyi tлумачnyi slovnyk ukrainskoi movy* [in Ukrainian].
4. Kis, O., Mysan, V., Antipova, S., Varshavska, M., & Verbytska, P. (2011). *Razom na odnii zemli. Istoriiia Ukrainy bahatokulturna*. [Together on the same land. The history of Ukraine is multicultural] *Vseukrainska Asotsiatsii vchyteliv ta doslidnykiv istorii «Nova doba*». [in Ukrainian].
5. *Arthur Ralph Middleton Todd, R.A. (1891–1966)*. (n. d). BADA. Retrieved from <https://www.bada.org/object/arthur-ralph-middleton-todd-ra-1891-1966>
6. *Aspects of Gypsy Traveller Life*. (n. d.). Romani Cultural & Arts Company. Retrieved from <https://www.romaniarts.co.uk/aspects-of-gypsy-traveller-life/>
7. Fraser, A. (1995). *The Gypsies* (2ed.). Wiley-Blackwell.
8. Heinrich, von Wlislöck. (1890). *Vom wandernden Zigeunervolke. Bilder aus dem Leben der Siebenbürger Zigeuner. Geschichtliches, Ethnologisches, Sprache und Poesie*. [Of the wandering Gypsy people. Pictures from the life of the Transylvanian Gypsies. History, Ethnological, Language and Poetry]. Richter. [in German].
9. Mróz L. (2001). *Dzieje Cyganów-Romów w Rzeczypospolitej XV–XVIII w.* [History of Gypsies-Roma in the Polish-Lithuanian Commonwealth 15th – 18th c.]. Wydawn. DiG. [in Polish].